

## נתקבלו במערכת

**קובץ בית אהרן וישראל.** מאסף מרכזי לתורה והלכה לחכמי ורבני הישיבות הכוללים של מוסדות סטאלין קארלין בארץ ובתפוצות. שנה לב גליון ו (קצב) אב-אלול תשע"ז. ירושלים, תשע"ז. קעט+ח עמ'. (02-5370106)

זהו קובץ תורני מרכזי לא רק לחכמי ורבני קרלין-סטולין אלא לרבים אחרים, שנהנים לקרוא ולכתוב בקובץ התורני המשובח הזה, היוצא לאור בקביעות כל חודשיים. הקובץ מתחיל תמיד ב'גנוזות' מכתבי יד שנמצאים בספריית האדמו"ר שליט"א עם מבוא מקיף על הנושא המועתק מכתב היד ועל האישים המוזכרים בו, ממשיך בעשרות חידושי תורה ובירורי הלכה מגוונים, בהם בגיליון זה על דעת הרמב"ם בעניין הקרבת קורבנות בזמן הזה, מה דין טבילה בבריכת פלסטיק, כמה פרטים בדיני צוואות, האם כבש המרינו, שאין לו אליה והוא שונה באופן בולט מכבשים 'רגילים', נחשב כבש על פי ההלכה לגבי כשרות הצמר שלו להכנת ציצית דאורייתא, ועוד. מדור ההערות מעניין כרגיל במיוחד, ולסיום נמצאים כמו בכל גיליון בירורים היסטוריים הקשורים לחסידות קרלין. אחד המאמרים בחוברת כולל מכתב הערות של הגאון רבי פנחס עפשטיין, שהיה הראב"ד של העדה החרדית בירושלים בשנות ראשית המדינה, למחבר מארה"ב על ספרו. בין השאר (עמ' קנא) הוא מעיר ש'מכבר רשום אצלי שמצאתי בספר משפט כהן להרב קוק ז"ל, ישוב לנקודה אחת בדברי המחבר ע"פ כת"י שנמצא אצל חותנו האדר"ת וכו'. לא כ"כ צפוי היה שראב"ד העדה החרדית יצטט את הרב קוק, אבל הנה זה לפנינו. תופעה זו מתאימה בהחלט לאופי גיליונות 'בית אהרן וישראל', שמארחים כאמור על דפיהם, נוסף לחכמי ורבני מוסדות קרלין-סטולין, תלמידי חכמים מכל הגוונים של הציבור התורני, ללא הרחקות והפליות. [אמנם ב'אגרות לרא"ה' ס' קמב כבר נדפס מכתב של רבי פנחס עפשטיין אל הרא"ה משנת תרפ"ג ובו שאלה הלכתית, ובה הוא מכנה את הרא"ה 'האב"ד דפעה"ק'; אולם אז לא היה הוא עצמו אב"ד ירושלים מטעם העדה החרדית...]

**חומשי תורה עם אוצר מפרשי התורה.** ספר בראשית כרך שני. ירושלים, מכון ירושלים, תשע"ז. 680 עמ'. (02-6510627)

כרך נוסף ביצירה המיוחדת מבית 'מכון ירושלים', יצירה שהיא אחות לסדרה ה'ירוקה' של 'אוצר מפרשי התלמוד' על הש"ס, סדרה שהימצאם או העידרם של כרכיה על פרק זה או אחר של התלמוד משנה את דרכי העיון בפרק. הגאון ר' יצחק הוטנר זצ"ל הדגיש בהקדמתו הידועה לאוצר מפרשי התלמוד שהספר בא למנוע מאתנו את 'טורח החיפוש', כי למרות שיש 'הכשר מצוה' בחיפוש מקורות ופירושים בכל שאלה ובירור תורניים - החיפוש עצמו אינו תלמוד תורה. הוא הדין גם בלימוד התורה שבכתב, למדני ועורכי מכון ירושלים אספו את כל פירושי הקדמונים כסדר הפסוקים ותמצתו אותם וחלקו אותם לקבוצות ויישבו את קשייהם, כך שכל פסוק מפורש באופן מושלם. כך למשל לגבי פירוש המילה 'וגם' בפסוק שבראש פרשת וישלח 'וגם הולך לקראתך וארבע מאות איש עמו' (עמ' 190) מובאת שיטת

רס"ג ש'וגם' כאן הוא כמו 'הנה', ושיטות המפרשים שמדובר ב'גם' שהיא ריבוי - לטובה או לרעה, ומובאות בתכלית הקיצור דעותיהם של ראב"ע ורשב"ם ורמב"ן וספורנו, ובהערות גם החזקוני, ר' יונה, ר"י בכור שור ורש"י כמובן, והכל שריר בריר וקיים. ולסיום בשורה טובה: הכרך על שמות כבר נמצא על מכבש הדפוס.

**נבואה שעריך.** דרשות ליום הכיפורים. אהרן פרידמן. ישיבת כרם ביבנה, תשע"ז.  
9 עמ'. (050-2520663)

ימות השנה הם 'חיי עולם', חיינו בעולמו של הבורא. ביום הכיפורים החיים הם חיים אחרים - 'חיי-רוח', חיים על-אנושיים, חיים של קרבה אל האינסוף. ביום הגדול הזה בעלי התפילה ורבני הקהילה אינם מתווכים בין בני הקהילה לה' - אבל הם עוזרים להם להתקרב אל המקסימום שהם עשויים להפיק מיום גדול זה, אלו בתפילותיהם ואלו בדרשותיהם. הרב פרידמן, לשעבר תלמיד ואברך ועתה ראש ישיבה בישיבת 'כרם ביבנה', מציג לפנינו י"ג דרשות שדרש בבית המדרש של הישיבה לאורך היום הגדול הזה בשנים האחרונות, ממנחת ערב יום כיפור ועד לתפילת נעילה, דרשות שעוסקות בדיוק בעניין זה - קירוב השומעים אל עצמו של יום. כך בדרשה האחרונה משווה ומנגיד הרב בין המעמד של אליהו בהר הכרמל ובין תפילת נעילה, בשניהם צועק הקהל פה-אחד 'ה' הוא האלוקים', בשניהם נראה שהציבור קיבל על עצמו דרך חדשה לגמרי בעבודת ה', דרך שתוביל אותו בדרכו החדשה מכאן והלאה בעזרה"ת...

**ארחות חיים - כתנ ראש.** הוראות והנהגות מאור הגולה רבינו חיים מוולאזין זצוק"ל מכתבי תלמידי בישיבת וולאזין. עם מקורות ומקבילות מספריו ומספרי רבינו הגר"א, בירור רחב לשורשי ההלכות, עובדות ושמועות נוספות. עורך: הרב משה גרודקה. ירושלים, מכון ירושלים, תשע"ז. 2 כרכים. (02-6510627)

מפורסם הוא הספר 'מעשה רב' שמלקט את הנהגות ופסקי הגר"א בנושאים שונים לפי סדר היום והשנה, שנחשב לספר הלכתי מוסמך ומדויק, וגם המשנה ברורה מביא אותו פעמים רבות להלכה. פחות ידוע ממנו הספר 'ארחות חיים - כתנ ראש' (ובנוסחים אחרים: שאלות של רבי חיים מוולוז'ין) שעושה אותה עבודה בדיוק סביב דמותו של תלמידו הגדול של הגר"א - רבי חיים מוולוז'ין, שגם אצלו כל תנועה הייתה צריכה תלמוד. מדובר בלקט של פסקי הלכה שלו ובשמו, בהנהגות ובעצות טובות, בדרכי לימוד ותפילה וחינוך, ועוד. לראשונה נדפס לקט מהנהגות הגר"ח בוילנא תרל"א, ואח"כ נלקטו הליקוטים בשמות שונים ובצורות שונות וממקורות שונים, כולל כנספח לחלק מהמהדורות של הסידור הנפוץ 'אשי ישראל' הכולל את מנהגי הגר"א. העורך ועוזריו ליקטו במהדורה זו סולת מנופה מהכל המקורות הנ"ל, הוסיפו ציונים והערות ומקורות משלהם, וכך הפכו כמה עשרות עמודים קטנים לספר עב כרס, כמעט 1300 עמודים בשני כרכים רחבים, כולל מפתחות מפורטים כמובן, וישר כוחם.

**שאלות ותשובות הרמב"ם.** מאסף לכל תשובות הרמב"ם, מבוסס על מהדורת בלאו עם הוספות נכבדות, ומסודר מחדש על סדר 'משנה תורה', עם ציונים ומראי מקומות, נוסחאות תרגומים ומקבילות, הערות ומפתחות. עורך אחראי: הרב יעקב פרבשטיין. כרך שני. ירושלים, מכון ירושלים ושיבת רבינו יצחק אלחנן, תשע"ז. שמח עמ'. (02-6510627)

הכרך הראשון של המהדורה החדשה של שו"ת הרמב"ם יצא לאור בשנה שעברה, והכרך השני כבר כאן בעקבותיו. 'הכל תלוי במזל', וניתן לומר שעד עתה לשו"ת הרמב"ם לא היה מזל: מהדורות רבות ושונות באיכותן, שכללו חלק זה או אחר של התשובות, נדפסו במשך מאות השנים האחרונות, ואף בדורנו יצאו לאור שלוש מהדורות חדשות - מהדורת פרופ' רא"ח פריימן הי"ד, מהדורת פרופ' יהושע בלאו שיח' לאוי"ט, ומהדורה מתוקנת של אחת המהדורות הוותיקות שנקראת 'פאר הדור' שנערכה מחדש ע"י רבי דוד יוסף שליט"א ויצאה לאור ע"י מכון ירושלים עם הערות מקיפות. ריבוי המהדורות וגיוון היה אחד מהגורמים למיעוט-יחסי של השימוש בתשובות הרמב"ם בידי למדני הדורות, למרות חשיבותן העליונה בכלל - ולהבנת פסקי הרמב"ם במשנה תורה בפרט, וק"ו במקומות שמתברר בהן שהרמב"ם תיקן את דבריו או חזר בו ברבות הימים מפסקיו במשנה תורה. עוד כמה תשובות נדפסו בקבצים ובמאספים שונים, וגם זה הוסיף על המבוכה. במהדורה חדשה זו נאספו כל תשובות הרמב"ם הידועות, כאשר חלק מהתשובות נמצאות לפנינו במקורן העברי, חלקן נכתבו בערבית אך רק התרגום קיים, ובחלקן שרד דווקא המקור העברי והיה צורך לדאוג לתרגם אותן. במהדורה החדשה דידן, המתבססת בעיקר על מהדורת 'חברת מקיצי נרדמים' שערך ותרגם בדורנו פרופ' יהושע בלאו שיח', השתמשו המהדירים בכל המהדורות הקודמות ושיפרו כל מה שניתן, הוסיפו הערות והשוואות חשובות, וסדרו את התשובות לפי סדר י"ד ספרי הרמב"ם בספר 'משנה תורה'. בראש כל תשובה סימנו העורכים את מספרה במהדורות האחרות, אבל ברשימה זו לא נמצאת מהדורת 'פאר הדור', וחבל - כי רבים מצטטים דווקא ממנה, ובשביל לזהות את סימניה צריך לחפש ברשימה שנמצאת בנספחים שבסוף הכרך השני, שם נמצאות גם תשובות מלוקטות שלא התאימו לאף הלכה מהלכות משנה תורה לרמב"ם, ותשובה אחת בענייני מאכלות אסורות שנדפסה רק השנה מכת"י. עוד מדור בנספחים הוא קובצי תשובות בנושאים שונים ש'נחתכו' כאן ונדפסו בספר כל אחת במקומה, וכאן הן נדפסו לפי סדרן בתשובה המקורית, והלכתא רבתא איכא לאשמועינן מסידורן הראשוני יחד (משום-מה בראש הספר כתוב שהתשובה השלמה בתשובות מרובות הנושאים תוצג כל פעם עם ההופעה של התשובה הראשונה שתודפס בספר, אולם למעשה נדפסו התשובות השלמות רק בסוף הספר). אח"כ נמצא מפתח נושאים מפורט, מפתח מקורות, וטבלאות השוואה למספרי הסימנים. המהדירים ויתרו על הנוסח הערבי גם כאשר הנוסח הזה קיים, לעיתים כהעתקה מכת"י של אדוננו הרמב"ם, והסתפקו בתרגום הישן וְאוּבְתַרְגּוּמוֹ שֶׁל בְּלָאוּ וְשִׁפּוּרֵי ע"י הַרְבֵּי קוֹרְחַ מִבְּנֵי בְרַק, וְלַעֲנִיד זֶה טְעוּת בְּשִׁקּוֹל הַדַּעַת - לֹא מַעֲטִים מֵהַלְמַדְנִים הַדִּיקָנִים לַמְדוֹ 'לְהַסְתֵּדֵר' עִם תִּיבוֹת הָעֵרְבִית הַכְּתוּבוֹת בְּאוֹתוֹת עֵבְרִיּוֹת, וְחָבַל לְשַׁלּוֹחַ אוֹתָם כֹּל פֶּעַם לְמַהְדוֹרֵת בְּלָאוּ, שֶׁבִּמְשַׁךְ הַזְמַן מִסְתַּמָּא גַם תֵּאוּל מִן

השוק. המהדירים גם לא העירו דבר על הבעייתיות המסוימת הקיימת בקובץ התשובות לחכמי לונלי; למרות שאין ספק שצדקו הגר"י שילת ודעימיה שאלו הן תשובות מקוריות של הרמב"ם, ולא זיוף קדום כפי שטען הגר"י קאפח, בכל זאת התשובות האלו הרי מתייחדות בבעיות למדניות והלכתיות מיוחדות, וחבל שלא נאמר משהו בקשר אליהן. אולם הערות ביקורת אלו אינן משנות דבר מהשבח הראוי למהדורת שו"ת הרמב"ם מכון ירושלים, שללא ספק תהפוך להיות לדורות המהדורה המרכזית והקלאסית של תשובות הרמב"ם. ייש"כ של ידידי הגאון ר"י פרבשטיין, המכהן בין השאר כדיין בביה"ד של הגר"נ קרליץ, ולכל הצוות שעמו, על עבודתם הנפלאה והזריזה בספר זה.

**דרישה.** גיליון 2. כתב העת של המדרשה. עורך: הרב ד"ר יהודה זולדן. רמת גן, אוניברסיטת בר-אילן, תשע"ז. (03-5318270)

חסד עשה הקב"ה שנתן בליבם של ראשי אוניברסיטת בר אילן להפריד את מוסדות לימוד התורה של האוניברסיטה, 'המכון הגבוה לתורה' לבנים ו'המדרשה' לבנות, ולא להקים מוסד לימוד תורה מעורב כפי שמתקיים הלימוד בכל מחלקות האוניברסיטה. השמועה אומרת שזו הייתה הכרעתו של פרופ' שאול ליברמן ז"ל, שכאחד מחברי הנהלת האוניברסיטה בזמנו עמד על כך שהמרכזים ללימוד תורה שבה ימשיכו את מסורת הלימוד התורנית הנפרדת, ולא נכנעו ללחץ משמאל. 'הכולל' כפי שנקרא המכון הגבוה לתורה הוא סיפור הצלחה, ולא רק סטודנטים שדאגו לכך שלימוד התורה יהיה חלק מחובותיהם האקדמיים לומדים בו. גם 'המדרשה' לא טמנה ידה בצלחת, ובמשך השנים עלתה רמת הלימוד בה וגם כמות ואיכות הלומדות. כמו כל מוסד תורני שמכבד את עצמו הוציאה לאור המדרשה כתב עת תורני, ועתה יצא לאור הגיליון השני. תשעה מאמרים באגדה ובהלכה בחוברת זו, כמה מהם מפתיעים בנושאים ובחידושיהם, כמו למשל דיון לגבי מהות ה'הרגשה' בהלכות נידה, הרגשה שאשה אסורה מדאורייתא לבעלה רק אם 'הרגישה' אותה ביציאת הדם מגופה, כאשר לרוב הפוסקים אין זה כולל את הרגשת זיבת נוזל הדם בגופה או על גופה, ולא תמיד ההרגשות שתוארו בפוסקים תואמות את סוגי הרגשות בתחילת הופעת המחזור הידועות לנו. הנטייה להחמיר שלא לצורך אינה פתרון מומלץ כלל, ולכן צריך במקרי גבול לפנות לרב בעל כתיבים כדי שישקול ויקל... מאמר אחר עוסק בזכויות אשה עובדת בהלכה, שאלה מקורית ומעשית.

**הריטואל הקבלי.** שילוב של הגות ומעש. משה חלמיש. ת"א, אדרא, תשע"ז. 388  
(IdraPublisher@gmail.com) עמ'.

פרופ' חלמיש הורה וחקר במשך שנים רבות תחומים שונים בקבלה, חסידות ומחשבה באוניברסיטת בר אילן, כתב הרבה ופרסם הרבה. ספר חשוב זה עוסק בתחום שנוגע כמעט לכל אחד, והוא השילוב של רעיונות הקבלה בחיי המעשה, בעיקר בעולם התפילה אך גם בהנהגות החיים היומיומיות, כתוספת והשלמה למצוות מעשיות או כמנהגים עצמאיים. רבות הן ההנהגות הקבליות שנהפכו למנהגים מקובלים, ומקורם הקבלי נעלם לגמרי מרוב

מקיימיהן. בספר זה הוא מסיר את המסך ומגלה לקורא חלק גדול מנקודות המפגש שבין הרעיון הקבלי לבין יישומו בשטח, מנסה לעשות סדר בין סוגי ההנהגות הקבליות השונות שהצטרפו לאורח החיים היהודי - כגון אלו שבאו להחמיר בקיום מעשה המצוה על עיקר הדין מסיבות רוחניות, אלא שבאו להוסיף סמלים וביטויים מעשיים לרעיונות מופשטים, אלו שבאו להדגיש את השראת השכינה במצבים מיוחדים, ועוד. הוא עוסק גם בתחום הבעייתי של סתירות-לכאורה בין ההלכה המקובלת לבין דרישות הקבלה ואת יחס גדולי הדורות אליהן, מסביר את מעמדו המיוחד של האר"י ז"ל בהנחלת מנהגי הקבלה בציבור הרחב, ובקשר בין הרחבת והעצמת לימוד ספר הזוהר ברבים לבין קבלת המנהגים החדשים בתפוצות ישראל. מפתחות מפורטים ביותר מפנים את המעיין למחוז חפצו, וביותר מפתח העניינים שדרכו אפשר להגיע אל מנהגי הקבלה שחדרו לחיינו ואל הנושאים ההלכתיים שמנהגי הקבלה הפכו לחלק מהם, מאושפזין ועד תפילין...

**מארג לנשמה.** הקדמה לספר הזוהר מאת הרב יהודה לייב אשלג זצ"ל, מלווה בליקוטים מכתביו, ליקוט והצעות לעבודה פנימית. ידידה כהן. צפת, נהורא, תשע"ז. 263 עמ'. (04-6923254)

ספר הזוהר עם פירוש 'הסולם' מאת האדמו"ר רבי יהודה לייב אשלג זצ"ל נגיש היום על כרכי הרבים לכל יהודי. לדעת רבים לימוד הקבלה היום אינו חייב להיות מיועד דווקא ליחידי סגולה, אלא להיפך - תרבה הדעת ותתקרב הגאולה, ופירוש 'הסולם' ללא ספק מאפשר רבים להתקרב אל הקודש. הספר 'מארג לנשמה' כולל את ההקדמה לספר הזוהר שכתב בעל 'הסולם', הקדמה שלדעת הכותבת פורשת מארג עצום של פרטים שבאים כמבוא וכהקדמה להבנת הזוהר - אך מקשים על רבים מהלומדים את הבנת הכלל כולו. המארג עשוי מ'חוסים' רבים הנובעים מהזוהר, שכל אחד מהם הוא יסוד בתורה ויסוד בנפש, יסוד בקודש ויסוד בחול, יסוד במחשבה ויסוד במעשה, ורק צירופם יחד מהווה את התורה המיוחדת של בעל 'הסולם' ואת תחילת הבנת פירושו לספר הזוהר. ספר זה אמור אם כן לסייע בליקוט ה'חוסים' האלו עבור הלומדים העוסקים בכתבי הרב אשלג, תוך ביאור המבוא החשוב הזה בעזרת דבריו של המחבר עצמו בכתביו הרבים, על מנת לאפשר למעוניינים להיכנס לעולם פנימיות התורה. תיקון המידות וחיוזוק עצום בעבודת ה' אמורים להיות פועל יוצא חשוב והכרחי מהכניסה לעולם זה, אשרי מי שיזכה לכך.

**אסיא.** כתב עת לרפואה, אתיקה והלכה. חוברת קה-קו, אייר תשע"ז [כז א-ב]. העורך: ד"ר מרדכי הלפרין. ירושלים, מכון שלזינגר ליד המרכז הרפואי שערי צדק, תשע"ז. 214 עמ'. (02-5631600)

עשרה מאמרים ועוד תגובות ומדור ביבליוגרפי נמצאים בחוברת זו. מאמר חשוב ואקטואלי מאוד לציבורים מסוימים עוסק בהשתתפות אדם שומר מצוות בשבת בכנס מדעי בחו"ל; למרות שבוודאי לא יחלל שבת לא מדאורייתא ולא מדרבנן, לדעת הרב פיינשטיין

ז"ל נראה שאין לו להשתתף בכנס, ולא רק משום 'חשדא' ומראית עין אלא משום שהדבר סותר את מהות השבת. רק בכנס מצומצם, שברור לכל הנוכחים והצופים בו שהשתתפות בו אינה כוללת שום איסור, מתיר הרב פיינשטיין, ורק אם מדובר בצורך גדול. הרב ראם הכהן ראש ישיבת עתניאל מתיר לחלל שבת לצורך הצלת עוברונים מוקפאים, למרות שהדבר אינו פשוט כלל - איך אפשר להגדיר כ'נפש' עוברונים שאינם באמצע מהלך גידולם ברחם אמם, שלא התחילו את מסלול גדילתם בדרך הטבע עד שיהיו לעוברים ותינוקות? לפי זה גם אסור יהיה להשמיד עוברונים 'מיותרים' - והרי מעשים בכל יום שמשמידים עוברונים שהוריהם אינם מתכוונים להשתילם ברחם, ואין פוצה פה ומצפץ! למרות החיזוק שמביא הרב הכהן לדבריו מהרב נ"א רבינוביץ והרב דייכובסקי שליט"א נדמה לי שלא נאמרה המילה האחרונה בנושא זה. עוד נידונה בחוברת אפשרות קביעת יהדות על פי בדיקות גנטיות, השאלה העתיקה על היתר איבוד לדעת מחשש לייסורים, ועוד. העריכה המוקפדת של מורי הרב מרדכי הלפרין, תלמיד חכם ורופא מומחה, ראש 'מכון שלזינגר' ויועצם של גדולי הדור בענייני רפואה והלכה, ניכרת בכל עמוד.

**קדושת החיבור והחיבור בקדושה.** ברור יסודי ומקיף, בלשון ברורה וקולחת, בעניין קדושת החיבור בעין יהודית, האופן בו ראוי להיעשות בקדושה, וכמה עניינים נוספים הנחוצים לזוגות בכלל ולזוגות צעירים בפרט. מהדורה שניה מתוקנת ומורחבת. שאל אלעזר שנלר. כרם ביבנה, תשע"ז. 104 עמ'. (hiburbikdusha@gmail.com)

ציבור רחב של בני תורה בונה את ביתו על אדני התורה הקדושה. סדרה רחבה של ספרי הלכה מסייעת לאיש ולאישה החפצים להקפיד במצוות לסלול את דרכם בחיי התורה, שהרי בדרך הטבע לא 'רצים' לרב עם כל שאלה. אכן יש נושאים שהצניעות יפה להם, ובהם 'תורה שבעל פה' עדיפה; אולם אצל רבים נוחה יותר ואפקטיבית יותר היא דרך הלימוד העצמי, או הלימוד המשותף של בני הזוג, בין אם מדובר על ההלכה עצמה (בדברים שבהם אפשר להבין ולהכריע לבד) ובין אם מדובר על מחשבת ההלכה והרוח שסביבה. לכן יפה עשה האברך הרב שאול שנלר שחיבר חוברת ובה דיונים והבהרות בנושא מהותו וקדושתו של החיבור הגופני של בני הזוג על פי דרך התורה, וכללי עשה ולא תעשה מעשיים, על פי ספרים ועל פי סופרים, בשפה ברורה ונעימה, המכסה טפח ומגלה טפח במינון מדויק וראוי. בעשרה פרקים פורס הרב שנלר את התשובות לכל השאלות שזוג צעיר (ולעיתים גם מבוגר) עשוי לשאול - איך מתבטאת הקדושה בעניין צנוע זה, היחס בין החיבה שבמעשה לבין מצות פו"ד, על הקווים העדינים שמבדילים במעשה החיבור בין קדושה ראויה לטומאה ח"ו, על תאוה 'טובה' ותאוה שלילית, על הפיסוס והריצוי והחיבה שהם חלק מהמצווה ועוד. בנספחים נוספו בין השאר הדרכות שונות, תפילות מתאימות, ומדריך קצרצר על נקודות חשובות בענייני הריון ולידה. כמה מרבני מכון פוע"ה השתתפו בליטוש תוכן החוברת, רבנים חשובים מכל הגוונים הסכימו לה, ולא נותר עתה אלא לצפות שהיא תמלא כראוי את תפקידה להוסיף קדושה והבנה ושמחה בבתי ישראל.

**תורת הגר"א.** שני חלקים. חלק ראשון ובו חידושים וביאורים של הגר"א ומאמרים על תורתו והנהגותיו, חלק שני ובו סקירה מלאה על כל כתבי הגר"א. דוד קמנצקי. ירושלים, מכון פרקי אליעזר, תשע"ח. תשמה עמ' (052-7174058)

הרב דוד קמנצקי, בנו של רבי שמואל שליט"א מגדולי הרבנים בארה"ב כיום, ונכדו של הגאון הגדול רבי יעקב קמנצקי זצ"ל, הוא ת"ח וחובב ספר ידוע, שחיבה יתירה נודעת לו לכתבי אדוננו הגר"א זצ"ל. בספר זה כינס בירורים ומחקרים בתורת הגר"א, דברים שלא נדפסו מעולם עם כתבים שכבר נדפסו (בעיקר בגיליונות הקובץ 'ישורון' ששנים רבות היה רבי דוד מעורכיו הראשיים), ובחלקו השני של הספר רשימה מדויקת בתכלית של כל כתבי הגר"א הידועים, בין בדפוס ובין בכת"ל. למרות מאות ספרים ואלפי מאמרים על הגר"א ותורתו נותרו עדיין שאלות ביוגרפיות וביבליוגרפיות קשות סביב לדמותו, והמחבר חוזר ומדגיש שיש לתת את המשקל הנכון לכל מקור, ולא תמיד אפשר לסמוך גם על מקורות שנראים לכאורה אמינים מאוד, כמו למשל הספר 'וילנא בתקופת הגאון' של ישראל קלויזנר, המלא בטעויות ושיבושים. למשל, אחד מתלמידי הגר"א המפורסמים היה רבי סעדיה, שבין השאר ערך והדפיס את הספר הידוע 'מעשה רב'. בהקדמת בני הגר"א לביאורו על השו"ע כתוב שהיה גיסו של רבי זלמליה מוולוז'ין אחי רבי חיים, ולכן בספר ההוא כתב קלויזנר בפשטות שרבי סעדיה היה גיסו של רבי חיים מוולוז'ין. אולם עובדה זו אינה נכונה, וגם השכל מחייב שבני הגר"א לא היו 'מייחסים' אותו בהקדמתם רק לרבי זלמן ולא לאחיו הגדול והמפורסם רבי חיים... ברור אם כן שהוא היה גיסו של ר"ז מצד אשתו, שהייתה בתו של ר"מ פסלס מחשובי קהילת וילנה, ולא שהוא נשא את אחותו. כל זה הוא בירור קטן בתוך מאמר ארוך ומקיף על הספר 'מעשה רב' וסמכותו, הכולל הכל - עורכיו ודפוסיו ומקורותיו וסתירותיו וביאוריו והשלמותיו וסמכותו מול עדויות אחרות ועוד ועוד, לא נשאר דבר שלא בורר עד תומו. הפרקים שהופיעו כבר כמאמרים ב'ישורון' נערכו מחדש עם הוספות והשלמות ופנים חדשות באו לכאן. בעמ' תקכח ואילך מברר המחבר הרב קמנצקי אם חיבר הגר"א ספר על ענייני דקדוק או שתלמידיהם הם שסיכמו את מה שלמדו ממנו בחוכמה זאת ומהם נדפסו ספרים בנושא על שמו, אך לא מגיע למסקנה ברורה. כתוספת לפרק זה הוא מפרסם עמוד בכת"י ובו רשם אחד מתלמידי הגר"א ביאור על הדקדוק העברי בשם רבו 'החסיד נר"ו'. החלק השני שהוא רובו של הספר כולל סקירה מלאה על כל כתבי רבנו הגר"א בין בדפוס ובין בכתב יד והשוואה ביניהם, ואלפי חידושים קטנים וגדולים פזורים בו, כמו למשל דחיית דברי המומחה הגדול לכתבי הגר"א ישעיהו וינוגרד שקיים דפוס לא נודע של אגרת הגר"א הקודם לדפוס מינסק שמקובל להיות דפו"ר.

**חבל נחלתו.** מאמרים ותשובות בדיני תורה. חלק תשעה עשר. מאת יעקב אפשטיין. שומריה, תשע"ז. 317 עמ'. (054-6672712)

נ"א סימנים בכרך תשנ"ז של ה'שנתון' 'חבל נחלתו', ספר תשובות ופסקים של הרב אפשטיין, מבחירי החוקרים במכון התורה והארץ. כבר עשרים שנה יוצאים לאור שנה אחר שנה הכרכים המלאים והגדושים האלו ובהם פירות לימודו והכרעותיו של המחבר, כשהם

עוסקים בכל הנושאים בהלכה - ארבעה חלקי השו"ע ועוד מדור קודשים, מדור 'שונות' ובו בירור על מעמדו של ההלכתי של 'ספר הברית' הווילנאי, שבזמנו היה מקור למידע על ענייני העולם אצל רבנים רבים, אבל היום כמובן שהוא מיושן מאוד, ועוד מדור 'מי קדם' ובו שני בירורים על מה שהיה בימי יציאת מצרים - מה היחס בין ימי המילואים וקרבות הנשיאים, ואיזה ברכה בירכו אבותינו על המן שירד במדבר. דרכו המיוחדת של הרב אפשטיין היא לצטט את המקורות בשלמות בתוך דבריו, כדי לא להטריח את הקורא לפתוח את הספר בעצמו, וכדי שמצד שני הקורא לא יצטרך לסמוך על הבנתו בדעת מחבר אותו מקור - כביכול אומר הרב אפשטיין לקורא 'המקור הרי פתוח לפניך, צא ובדוק בעצמך'. כותרת הסימן הראשון לא כ"כ ברורה: 'משקל התמחה בני אדם'. בעברית פשוטה: איזה משקל צריך לתת בקיום המצוה לכך שהרואים יתמהו עליך. מצד אחד פוסק הרמ"א בתחילת השו"ע 'לא יבוש מפני המלעיגים עליו', ומצד שני יש חשש ל'והרא', והפוסקים מקפידים שאדם לא ייראה במעשיו 'מן המתמיהים', והפטור מן הדבר ועושהו אפילו 'נקרא הדיוט' גם אם מצידו זו הנהגה טובה והידור מצוה, ועוד. המחבר מציג לפני הלומד מקורות רבים וסותרים, ומכריע בכל אחד מהם איך ראוי לנהוג. בעניין הנכסים שהאשה מכניסה לחשבון המשותף עם חתונתה האם הם 'נכסי מלוג' - מסיק הרב אפשטיין שהיום זה לא רלוונטי מפני שלבתי הדין כללים אחרים איך לחלק את הרכוש לקראת הגירושין. הוא דן גם בהיזק ראייה בעידן הרחפנים המרחפים היום מעל לכל מקום וכל אירוע, וקובע שקשה להוציא ממון מהמזיק בהיזק ראייה שהוא גרמא, אבל אם הניזק עשה דין לעצמו ותפס מרכוש המזיק לפי ערך הנזק - אין מוציאים מידו, ובוודאי שמותר לניזק להפיל את הרחפן אם בידו הדבר. הערה לסיום: תועלת רבה תהיה לציבור אם לקראת כרך עשרים שיצא לאור בשנה הבאה יוכן מפתח מפורט לאוצרות העצומים שבכרכי 'חבל נחלתו'.

**שאלות ותשובות טל יוסף.** תשובות שהשיב הרב יוסף קאפח זצ"ל לרב שמואל טל יבלח"א בשנים תשמ"א-תש"ס, בצירוף הערות ומפתחות מאת הרב הראל דביר ואלאור הכהן. יד בנימין, ישיבת תורת החיים ומכון מש"ה, תשע"ז. רנג עמ'. (050-5714746)

במשך ט"ו שנים היה הרב שמואל טל שליט"א, בתחילה כאברך בישיבת שעלבים ובסוף כראש ישיבת תורת החיים בנווה דקלים ואח"כ ביד בנימין, מטלפן סביב השעה שבע בבוקר לירושלים לביתו של המארי רבי יוסף קאפח, ומציג לפניו את ספיקותיו בהלכה. בדרך כלל גם היה רושם לעצמו את השאלה ואת התשובה מיד לאחר קבלתה, וכך הצטבר אצלו אוסף גדול של 290 שאלות ותשובות קצרות, רובן בענייני אורח חיים והאחרות בכל חלקי השו"ע וגם בענייני הנהגה והשקפה. התשובות היו קצרות ותמציתיות, כדרכו של הרב קאפח בכלל ובעיקר כאן שהן נמסרו בעל פה, ושני תלמידי חכמים מתלמידיו של הרב טל עמלו לכתוב להן מקורות והשוואות וציונים מכתבי הרב קאפח עצמו ומכל הספרות התורנית, וכן הוסיפו נספח ובו מאמר על עקרונות הלימוד והפסיקה של הרב קאפח כפי שהם משתקפים בדרכו ובתורתו של הרב טל, ועוד מפתחות מפורטים. בהקדמת הספר כותב הרב טל על התרשמותו



העמוקה מדמותו של המהרי"ק זצ"ל, על הענווה שחिפתה על גאונות מופלגת וחריצות בלתי מצויה. הוא מספר על מאות השעות בהן הוא דן עם הרב קאפח בנושאים שונים, ותמיד בסבלנות ובאורך רוח ובידידות למרות פער הגילים ביניהם. ולתשובות עצמן, מתברר שהרב קאפח מודד על פי הרמב"ם רביעית של 86 סמ"ק, ולא חשש לדעות שלפי הידיעות החדשות על משקל הדרהמים יתכן שרביעית היא רק 75 סמ"ק, וכמובן יש בדבר להקל ולהחמיר. הוא אוסר מכונת גילוח רגילה משום שלדעתו הרמב"ם אוסר מדרבנן גילוח במספריים כעין תער, כמון כן לדעת הרי"ק אין לסמוך על הגמ' בב"מ כב, ב שמספרת על מרי בר איסק שאריסו הרשה לאמוראים לאכול מהפירות והאמוראים היו בטוחים שגם בעה"ב מרי היה מסכים ואכלו, ואח"כ אכן הופיע בעל הבית ואישר את הסכמתו, ומכאן שאם בטוחים שבעל הבית מרשה מותר לאכול מפירותיו גם בלי רשותו. הרי"ק טוען שקשה לדעת בוודאות מה דעת בעל הבית, ולכן יש להימנע לחלוטין מלקחת פרי שלא ברשותו. וכן משמע ברמב"ם בהל' קידושין שאי אפשר לקדש אשה בחפץ של בעל הבית בלי הסכמתו גם אם הוא בטוח שבעל הבית היה מרשה זאת. ואכן תו' שם נשאר בצ"ע, הרי נפסק להלכה שיאוש שלא מדעת לא הוי יאוש, וא"כ איך אפשר לסמוך על כך שבעתיד יתברר שבעל הבית מסכים ללקיחה שכתב אירעה בעבר? וצ"ע. וזה רק טיפה מן הים.

**דרכי דניאל.** מחקרים במדעי היהדות לכבוד הרב פרופסור דניאל שפרבר. עורך: אדם פריזגר. רמת גן, אוניברסיטת בר אילן, תשע"ז. 229+755 עמ'. (03-5318270)

פרופ' שפרבר עוסק כבר עשרות שנים במדעי היהדות, ובעיקר בריאליה תלמודית. סדרת ספריו 'מנהגי ישראל' מציגה מחקרים ארוכים וקצרים על הלכות והנהגות, דרכי חיים ופעילויות קהילתיות, בכל תפוצות ישראל ובכל הדורות, מלוויים תמיד בתרשימים ובצילומים מאירי עיניים. בתחום הזה באמת שאין שני לו. אולם עשרות ספריו ומאות מאמריו עוסקים בתחומים רחבים ביותר, כולל גם בענייני אמונות ודעות - פרופ' שפרבר מגדיר את עצמו כיהודי אורתודוכסי, והוא אף משמש בפועל [אך לא בתואר] כרב קהילה בירושלים, ובנושאים רבים דעותיו חורגות בהרבה מהקונצנזוס הרבני, כמו למשל בעניין עליית נשים לתורה ועוד. הוא גם פעיל בעסקי ציבור, נושא בתואר נשיא המכון הגבוה לתורה ('הכולל') של בר אילן ונשיא מועצת החמ"ד (החינוך הממלכתי דתי). לקראת הגיעו לשנת ע"ה החלו להכין לכבודו ספר יובל, ועשרות חוקרים מיהרו לשלוח לעורכים חומר משובח, שחולק לארבעה מדורים: תלמוד וריאליה כעיסוקו העיקרי של בעל היובל, הלכה ומנהג - גם בהתפתחות המנהגים הוא עוסק רבות, היסטוריה והגות, ואמנות יהודית. שפרבר הוא מהמומחים הגדולים בעולם לאומנות יהודית והוא גם צייר מחונן, והשילוב של ידיעותיו וכשרונותיו מעמיד אותו במעמד מיוחד. העורך מציע בהקדמה שיתכן שמידותיו הטובות ועדינותו של שפרבר גרמו לכך שגם הגורמים שכעסו מאוד על חריגותיו ההלכתיות לא יצאו נגדו באופן תקיף. כארבעים מאמרים בספר גדול זה, מתוכם עשרה באנגלית, ואזכיר רק בודדים: ד"ר אהרן ארנד, שמומחה בין השאר להיסטוריה של מנהגי התפילה, מציג אפשרויות לשפר ולתקן כמה ממנהגי התפילה המקובלים בימינו על פי הדוגמא של בית הכנסת של הרב הירש

בפרנקפורט, כשכל המאמר בנוי על השתדלויותיו של אביו היקר פרופ' משה ארנדז"ל לשפר את הנהגות התפילה ואת נוסחה בכל מקום שבו התפלל ובאופנים שונים - בכתב ובעל פה ותוך דוגמא אישית. מאמר אחד עוסק בייחסו להלכה של פרופ' שפרבר, ייחס שאינו מזוהה בנקודות מסוימות עם דעת פוסקי ההלכה בישראל, ומאמר אחר מתאר את מלחמת הנשים בירושלים בראשית המנדט למען זכות בחירה לנשים, מלחמה שבה נצחו הנשים קואליציה שנראה היה שאינה ניתנת לשבירה, וזו רק טיפה מן הים.

**אהל אבות.** כולל מאמרים העוסקים בבנין האומה הישראלית, מלוקטים מדבריהם של רבותינו אשר מפיהם אנו חיים, עם ביאורים הארות ועיונים בדבריהם. מאת יהודה אייזנשטיין. ירושלים, ישיבת מיר, תשע"ח. 23+תקכו עמ'. (053-3122906)

לרגל מלאת מאתיים שנה ליסודה נטלה על עצמה ישיבת מיר מיזם של הדפסת ספרי תלמידי הישיבה ובוגריה. ועדה מיוחדת בחנה את הספרים המוצעים, ואלו שנבחרו יצאו לאור ע"י הקרן המיוחדת שהוקדשה למטרה זו. רעיון נפלא, והלואי ששיבות אחרות ממנה יראו וכן יעשו. שלא כצפוי, אחד הספרים שיצא לאור במסגרת זו אינו ספר עיון תלמודי או הלכתי, אלא ספר שקיימת בו התבוננות עמוקה, מחשבתית-למדנית, ביסודות בניין האומה הישראלית, מבריאת העולם דרך האבות והאמהות והשבטים ועד לאחר יציאת מצרים. ע"א המאמרים שבספר עוסקים בהילוכם ובמעשיהם ובכוונותיהם של האבות ובני בניהם, עד לבניית המשכן, שבו נסגר המעגל ובעקבותיו כל עם ישראל הגיעו למעלת האבות מקיימי המצוות, ומכאן מתחיל מהלך רוחני-לאומי אחר. המחבר עוסק בחלק הראשון של הספר באבות ובשבטים, בשני - באמהות, ובשלישי ב'צורת' האומה הישראלית הבאה מכוח דרכיהם ואמונותיהם של האבות. בחלק העוסק באמהות מתעכב הרב אייזנשטיין בין השאר על ברכת 'שלא עשני אשה' וההסברים שניתנו לה, ומשבח את מידותיהן ואת גבורתן של הנשים בחלקים גדולים של ההיסטוריה היהודית, שנטלו מידות אמותיהן בידן ובכוחן בנו את האומה הישראלית ואת העולם כולו. הספר מסתיים במפתחות מפורטים לתועלת הלומדים.

**העת הזאת.** הגות יהודית במבחן ההווה. אבי שגיא. רמת גן, אוניברסיטת בר אילן, ומכון שלום הרטמן ירושלים. 272 עמ'. (03-5318270)

פרופ' שגיא הוא מראשי המדברים של היהדות האורתודוקסית-אקדמאית-ליברלית בימינו בארץ. עשרות ספרים ומאות מאמרים כבר יצאו מתחת ידו, שרובם עוסקים בשאלות פילוסופיות-קיומיות של האומה היהודית בארצה בימים אלו, במסורת מול מודרנה, וכו'. בחלק מהנושאים אפשר לנחש מראש את הביקורת שתהיה לו על 'חוסר האומץ' של פוסקי ההלכה להתקדם לכיוון שנראה לו ראוי ומתאים. רק לדוגמא, בספר זה, בפרק העוסק בהלכה הציונית-דתית ואתגר הליברליזם, הוא מבקר את הרב יעקב אריאל שליט"א, מחשובי הרבנים של הציבור הדתי-לאומי היום, על כך שכתב באחד מספריו שהנוכחים שיתגוררו בארץ כאשר ידינו תהיה תקיפה אין להשפילם ולפגוע בהם פיזית, אבל יש להבהיר להם

שאינן מקום בארץ לשתי תורות, ומי שלא יהיה מוכן, לפחות באופן סביל, לקבל על עצמו את ערכי היהדות - לא יהיה לו מקום בארץ. כותב עליו פרופ' שגיא: 'קשה להפריז בחומרה של הדברים... הרב אריאל מציג עמדה היררכית נוקשה, שיסודה שלילת תפיסתה של המדינה הדמוקרטית ובוודאי שלילת הערכים הליברליים... הרב אריאל אינו מהסס לצדד בהפלייתם של מיעוטים, ואף אינו ער לבעיה המוסרית שיש בעניין'... זה שהרב אריאל מבטא, במתינות מקסימלית, את עמדת היהדות האוטנטית, את דעתם של חז"ל ושל הראשונים, אינו מניח את דעתו של הפרופסור. הוא אדוק בדת הליברלית, ומוכן להתחשב גם בערכי היהדות רק אם אינם סותרים אותה. בהמשך מיצר הפרופסור על כך שהנכונות של בני הקהילה הציונית הדתית לאמץ פסיקה הלכתית הרחוקה מסגנון חייהם הריאלי משקפת כמובן את התייצבותם לימינה של התודעה הכוזבת... הציוני הדתי מיישב את המשבר שבין יהדותו לבין החיים המודרניים ע"י אחיזה גוברת והולכת בתודעה המספיקית... הפנייה אל רבני הציונות הדתית והציפייה לעמדתם הסותרת את החיים הריאליים משחררת את הציוני הדתי מהשבר שבקיומו... במילים פשוטות: הפרופסור תמה ומצטער על כך שכ"כ הרבה יהודים טובים אינם עקביים, מחד הם חיים (לצערנו!) בנורמות חיים ליברליות - ומאידך הם אוהבים ומכבדים את המסורת ומתחשבים בדעתם של הרבנים... בא לקלל ונמצא מברך. ניתן רק לקוות שהקבוצה שהוא מייצג תמשיך להיות מיעוט קטן ודל-השפעה ביהדות הדתית בארץ.

**ארחות חיים לרבנו אהרן הכהן (מלוניל). כרך ראשון.** יוצא לאור מחדש ע"פ כתבי יד ודפוסים ישנים, בצרף מבואות, שינויי נוסחאות, מקורות, ביאורים ומפתחות. עורך ראשי: הרב שלום יהודה קליין. מרכז שפירא, המכון התורני אור עציון, תשע"ז. (08-8502822)

רבי אהרן ב"ר יעקב הכהן היה מחכמי פרובנס בתחילת האלף השישי. העיר לוניל 'נדבקה' לשמו כבר דורות רבים כנראה שלא בצדק, ולכן צדקו העורכים לסגור את שם העיר בסוגריים. לאחר שגורשו היהודים מצרפת ומפרובנס עבר רבי אהרן בשנת ס"ו (1306) לאי מיורקה הסמוך לספרד, ושם סיים לחבר את ספר ארחות חיים. מסקנת החוקרים היא שגם הספר כלבו האנונימי נכתב ע"י רבי אהרן כמהדורה קמא של ספר ההלכה שלו, וכך מוכיחים גם המהדירים במבוא לכרך זה. פרופ' רש"ז הבלין מקדים לכרך דברים על הספר ומחברו, וגם הוא משוכנע שאכן כך הוא. המבוא של המהדירים כולל פרק ובו ציון הדברים שמובאים בספר האשכול מספר ארחות חיים, תוך השוואה בין לשון האשכול מהדורת אלבק ובין לשון מהדורת הצב"א, והמהדיר כותב בעדינות: 'ש מקום לתמוה איך נוצר פער זה בין המהדורות, וניתן להעלות השערות לפי מידת החשדנות כלפי מהדורת הרב צב"א'. המבין יבין... לפני עשרים שנה יצא לאור הכרך הראשון בסדרה המפוארת הזו, על הלכות שבת, ועתה יוצא לאור הכרך הרביעי שהוא למעשה החלק הראשון של הספר - על הלכות תחילת היום ותפילה. ההדרה מושלמת, הכוללת אפילו ניקוד של שיר הפתיחה של המחבר, וכמובן הערות למדניות ומחכימות וחילופי נוסחאות מדוקדקים. מהדורה לדורות. יישר כוחו של הרב קליין ראש המכון התורני ושל עוזריו וחוקריו על ספר זה, ועל שאר הספרים המשובחים שהם מוציאים לאור.

**והנה רבקה יוצאת.** עיונים במדעי היהדות לכבוד רבקה דגן. מלבה"ד: איתמר דגן. ירושלים, תשע"ז. 293 עמ'. (sefer.rivka@gmail.com)

הגב' דגן פרשה אחרי שנים רבות מתפקידה כרכזת המחלקה לתלמוד באוניברסיטת בר אילן, וכאות הערכה טרחה למעלה מארבעים חוקרים ומרצים להכין ולפרסם מאמרים תורניים משובחים בספר לכבודה. מדובר על מאמרים במקרא ובספרות חז"ל, על בירורים בעסקי תפילה ובית כנסת, על ענייני הלכה ועוד ועוד. רק כמה דוגמיות: פרופ' אפרים יצחקי מרכז את כל הידוע על המדרשים הארמיים של התורה, פרופ' לייב מוסקוביץ דן בשיטת הירושלמי במקרים בהם קיימת סתירה בין הצורך למסור את הנפש לבין דיני פיקוח נפש, ד"ר מרדכי סבתו מברר אם תקנת חז"ל לבניית קיר בחצר השותפין במסכת בבא בתרא מקורה בדיני נזיקין או בדיני שכנים ודן בהשלכות של העובדה הזו, ד"ר ירמיהו מלחי עוסק בדמותה של רבקה כפי שהיא משתקפת במקרא ובמדרשים, פרופ' יוסף תבורי עוסק בכיסא הפלאי של שלמה המלך, ידידי ד"ר יהודא גלינסקי מתאר את תהליך התגבשותו של מנהג אמירת תפילת 'יזכור' אצל ראשוני אשכנז, ועוד ועוד.

**משנת ארץ ישראל. מסכת חלה.** עם מבוא ופירוש היסטורי-חברתי מאת שמואל ספראי וזאב ספראי, בהשתתפות חנה ספראי. רמת גן, אוניברסיטת בר אילן ומכללת ליפשיץ ירושלים, תשע"ו. 258 עמ'. (03-5318270)

זהו הכרך ה-24 בסדרה, המנסה להביא לפני הקורא פירוש מדעי מושלם על המשנה, כולל היסטוריה וריאליה וארכיאולוגיה ובוטניקה ולשון ועוד. הספר מלא אירורים וצילומים וטבלאות, מבוסס על תחומי מחקר שונים, אך נדירים בו המובאות של מפרשי המשנה הראשונים והאחרונים. במבוא מציע פרופ' ספראי שמצות הפרשת חלה נשמרה יחסית יותר משאר המצוות התלויות בארץ מפני שהיא הייתה באופן טבעי מצוותן של נשים, והרי בכל התרבויות הנשים מתאפיינות ב'צדיקותן' יותר מאשר הגברים... חמישים העמודים האחרונים בספר כוללים מפתח עניינים מפורט לכרכי 'משנת ארץ ישראל' לסדר זרעים.

**מוריה.** קובץ תורני לחידושי תורה והלכה, גנוזות ראשונים ואחרונים, ופרקי עיון מחקר. שנה שלושים וחמש, תשרי תשע"ח, גליון י"ב [תיח-תכ]. עורך: הרב אריה בוקסבוים. ירושלים, מכון ירושלים, תשע"ח. שעה עמ'. (02-6510627)

זהו הקובץ הרביעי והאחרון של 'מוריה' לשנת תשע"ז, כאשר רובו ככולו עוסק בענייני המועדים. המאמר הראשון כולל בתוכו בשורה טובה - הרב יאיר חזן מירושלים מתחיל להדהיר את ספר העיטור על כל חלקיו על פי כתבי יד, אחרי שסיים להדהיר את ספר רבנו ירוחם על שני חלקיו, 'תולדות אדם וחוה' ו'מישרים', ספר שלא זכה מעולם למהדורה מתוקנת, בחמישה כרכים מלאים. רבי יצחק בן אבא מארי מפרובנס 'בעל העיטור' היה תלמידו של רב"י מחבר ספר האשכול וחברו של רז"ה 'בעל המאור', וספרו עוסק בנושאים הלכתיים רבים, כאשר חלקו החשוב ביותר עוסק בדיני שטרות, ובזה הוא מיוחד בין הראשונים. בגליון זה של 'מוריה'

מופיעים הלכות שופר וראש השנה מתוך חלק 'עשרת הדברות' של ספר העיטור, עם תיקונים רבים על פי כתבי יד והערות מחכימות. בהמשך החוקר הידוע הרב יעקב ישראל סטל מפרסם כדרכו חידושי תורה מכתבי יד של חכמים קדמונים פחות ידועים, כולל מבוא מקיף על האדם ועל ספרו. הפעם מדובר על ר' אברהם ב"ר משה ב"ר דוד ממוניטיו, מתלמידי בעלי התוספות בצרפת, והפרסום כולל קטע בענייני ראש השנה וסוכות מתוך קובץ שבו ליקוטים הלכתיים מפרי ידיו. פרופ' ריי"ש שפיגל מוציא לאור מכת"י תשובה הלכתית בעניין תענית חלום של ר' מיכאל טירני, אחד מתלמידיו של הרמח"ל, וכמובן גם לכך מצורף מבוא מקיף והערות מחכימות. בהמשך מובאים עוד פסקים מכת"י מאת ריי"ד זינצהיים, גדול חכמי צרפת בתקופת נפוליאון ומחבר הסדרה 'יד דוד' על הש"ס, מאת ר"ח פלאגי, ר' אליהו גוטמאכר, מהר"ם שיק ועוד מגדולי העולם, ולהלן חידושי תורה והלכה מתלמידי חכמים מופלגים בני דורנו זצ"ל ושלטי"א, ומדור 'ביאורי תפילה ומקראות', כולל בירורים בעניין אמירת עלינו לשבח במוספים של הימים הנוראים, ובעניין התפילה 'שיבנה בית המקדש במהרה בימינו' וכן שקדמונים טורחים להסביר מדוע אינה נאמרת לאחר תקיעת שופר, ועוד הערות והארות. אוצר בלום. רק הערה קטנה וטרחנית לסיום: אני שוב מציע לחברי מערכת 'מוריה' וראשי מכון ירושלים לוותר על המיספור הכפול והמשולש לכל חוברת. כבר שנים שבצדק לא יוצאים גיליונות 'מוריה' חודש בחודשו אלא מספר פעמים בשנה, וכל גיליון יכול להסתפק במספרו הוא!...

**שאלות ותשובות ר"י מיגאש.** לרבינו הגדול רבי יוסף הלוי אבן מיגאש זצ"ל. יוצא לאור בהגהה מדויקת ע"פ כת"י ודפו"ר עם מקורות וצינונים, הערות והארות, תשובות נוספות, מבוא ומפתחות, בעריכת הרב נהוראי יוסף אוחנה. ירושלים, מכון ירושלים, תשע"ז. 44+רפג עמ'. (02-6510627)

ר"י מיגאש היה תלמידו הגדול וממלא מקומו של גדול חכמי ספרד הרי"ף, ויחד איתו הוא פותח את תקופת ראשוני ספרד המפורסמים. הוא נחשב ע"י הרמב"ם כאחד מרבותיו והוא מרבה מאוד בשבחו, למרות שלמעשה הוא היה רבו של אביו רבי מימון - הרמב"ם נולד בשנת תצ"ח, ור"י מיגאש נפטר בשנת תתק"א כשהרמב"ם היה בן שלוש. אולם רק מעט מכתביו הגיעו לידינו, למרות שפירושו ופסקיו מצוטטים רבות ע"י הראשונים. גם ספר השו"ת שלו לא זכה לכבוד הראוי לו: הספר יצא לאור לראשונה בשנת תקנ"א בשלוניקי ושוב בהדפסה אחת נוספת בוורשה בשנת תר"ל, אך הספרים האלו לא כללו את כל תשובותיו ויצאו לאור בצורה משובשת, כך שהספר לא הותיר כמעט את רישומו בספרות הפוסקים. אחת הסיבות הייתה שחלק גדול מהתשובות נכתב בערבית, והתרגום הישן קשה להבנה. עתה יצא הספר כלול בהדרו על פי כתבי יד והדפוס הראשון, עם תיקונים ושיפורים לאין מספר, והרי הוא ממש כספר חדש שיצא לאור ולא שזפתו עין מעולם, ובתוך הסדרה הנפלאה 'מפעל תשובות הראשונים' של מכון ירושלים הוא מוצא את מקומו הראוי לו. יש לציין בהערכה שבשו"תים האחרונים בסדרה, שו"ת הרמב"ם הנ"ל ושו"ת הר"י מיגאש, עברו גם במכון ירושלים לכתב מרובע ועזבו את אותיות כתב רש"י, וכך נאה וכך יאה. הגופן שבו נדפס פירוש רש"י בחומשים העתיקים, שזהה לכתב הרהוט הספרדי ואינו קשור כלל לרש"י עצמו,

הוא נאה לעין ובעל מסורת עשירה ומכובדת, אך בימינו נוח הרבה יותר לרוב הלומדים לקרוא כתב מרובע רגיל, גופן פרנק-ריהל או נרקיסים או אחר, ואין שום קדושה בגופן רש"י.

**דבר תקווה.** מחקרים בשירה ובפיוט, מוגשים לפרופ' בנימין בר-תקוה. מסורת הפיוט ה-1. בעריכת אפרים חזן ואבי שמידמן. רמת גן, אוניברסיטת בר אילן, תשע"ז. (03-5318270) עמ' 441+35

פרופ' בר תקווה, מנוי ותיק של 'המעין', נחשב מגדולי המומחים בשירה ובפיוט של תקופת הראשונים בפרובנס. אולם מחקריו ושיעוריו עוסקים בתחום רחב הרבה יותר, כולל הפיוט הקדום, שירת ספרד, והשירה והפיוט במאות השנים האחרונות, וגם בתקופת השואה נגע. בכל הנושאים האלו עוסקים המאמרים שנכתבו לכבודו בספר זה, מאת גדולי החוקרים בתחומם. פרופ' אפרים חזן עוסק למשל בדרכי השירה המיוחדות בפיוטי הסליחות של ריה"ל, פרופ' י"י טובי עוסק בשיריו של ר"א אבן עזרא, ואברהם פרנקל מציג את היחס לירושלים בפיוטי רבי מאיר ש"ץ האשכנזי. אתי בן סעדון כותבת על פיוט קינה נדיר של הרשב"ץ המתחיל 'שפכו דמעות כיאורים אורים' וכו'. הקינה נדפסה פעם אחת בסוף ספר שהוציא לאור רבי יצחק עקריש בקושטא של"ז ובו האגרת המפורסמת 'אל תהי כאבותיך' לפרופיאט דוראן, וכן היא נמצאת בכמה כתבי יד. כאן היא יצאה לאור מהודרת ומתוקנת עם מבוא, ובסוף הרחבה בעניין דרכי השירה וה'מצלול' של רשב"ץ דוראן. אמנם חבל שלא הוזכרה בין המקורות על הרשב"ץ וספריו גם המהדורה החדשה של שו"ת התשב"ץ בחמישה כרכים עם מבואות מפורטים שיצאה לאור ע"י מכון שלמה אומן... בהמשך מובאות קינות על השואה שכתב הרב שלום משה הלוי אונגר מנייטרא, חברו וגיסו של הרב מיכאל דב וייסמנדל מחבר 'מן המצר'. המעט המתואר פה יכול כבר להעיד שהספר מכבד מאוד את בעל היובל, יאריך ימים בבריאות ובנחת.

**ספר מנחת נתן.** דרוש יקר המבאר את הפסוק פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון בשבעים אופנים. חיברו הגאון רבי נתן שטערינבורג מקרקאקא. נדפס ע"י המחבר בלובלין שנת שפ"א ובוונציה שנת שפ"ז, ועתה נדפס מחדש עם הערות ותיקונים ומראי מקומות ע"י הרב שלום יעקב דזשייקאב. מאנסי, תשע"ז. קו עמ' (-845-1 356-6582)

כל שנה מזכה הרב דזשייקוב את עולם התורה בספר קדמון נשכח שיוצא לאור מחדש מתוקן ומוער, מעין תחיית המתים בזעיר אנפין. הפעם מדובר בספר עלום לחלוטין, מחכם כמעט לא ידוע - הרב נתן שטרנבורג חי בקרקא לפני כארבע מאות שנה, בתקופת ר"י סירקיס בעל הב"ח, וכנראה שלא נשא בשום תפקיד רבני. אולם הוא היה מלא וגדוש בנגלה ובנסתר, ומצא לנכון לחבר שבעים פירושים על הפסוק 'פותח את ידיך' שהוא עיקרו של הפרק 'תהילה לדוד' שנאמר כל יום פעמיים בתפילת שחרית ופעם בתפילת מנחה, ושאר יוצאים ידי חובת אמירת הפרק אם לא מכוונים בו. המו"ל מביא בהקדמתו רשימה של ספרים רבים שנכתבו על פרשה קטנה אחת או על עניין אחד, כך שרבנו המחבר נמצא במסלול שדשו בו גדולים, אמנם

לא רבים. הספר יצא לאור ע"פ הדפוס השני המתוקן יותר, עם הרחבות ומקורות והערות, לא נשאר דבר לא ברור או ציטוט ללא הפנייה. מבין שבעים הפירושים לכל מילה בפסוק מוקדשים עשרה פירושים. כך למשל בפירוש השמיני לתיבה 'לכל' מדגיש המחבר שלכל נימא ונימא שבגופו של האדם יש מקור בטבע אשר האדם ניוון ממנו, וזולת זה אינו יכול לחיות, ולכן יפה אמר שאתה ה' פותח את ידיך והשגחותיך להשביע לכל, אפילו לכל נימא ונימא...

**שלחן ערוך השלם.** יורה דעה חלק ט, סימנים שלד-תג. מהדורת פריעדמאן. ירושלים, מכון ירושלים, תשע"ז. תקח עמ'. (02-6510627)

קשה לסקור בכמה משפטים ספר הכולל למעשה עשרות חיבורים, כל אחד מהם עומד בשורה הראשונה של הפסיקה בישראל. המחבר מרן רבי יוסף קארו קיצר את ספרו 'בית יוסף' עם תמצית ספר הטורים על כל ארבעת חלקיו לספר אחד בינוני בגודלו, וחילק אותו לשלושים חלקים כדי שיחזרו עליו כל חודש. הספר הקצר הזה הפך להיות בסיס להגהות הרמ"א ולעשרות נושאי כלים, שראו בו פלטפורמה מתאימה מאין-כמוה להערותיהם והשלמותיהם ומחלוקותיהם עם הכרעות הב"י והרמ"א, וכך התרחב ספר השו"ע ממהדורה למהדורה. מהדורה זו של מכון ירושלים, הכוללת את החלקים או"ח ויו"ד (החלקים אה"ע וח"מ) יוצאים לאור במקביל, גם הם תחת הכותרת 'מהדורת פריעדמאן' ובחסות הגביר מר חיים הערש פרידמן ממונטריאול, ע"י מכון 'מורשה להנחיל', מצגה 'על הדף', נוסף לנוסח מתוקן ומדויק של המחבר והרמ"א, את המפרשים הקלאסיים - ט"ז, ש"ך, באר היטב, ביאור הגר"א, יד אפרים, פתחי תשובה, הגהות רע"א וגיליון מהרש"א, ועוד נוספו להם הערות מהריק"ש 'ערך לחם', נופו ותוקנו 'באר הגולה' וההערות על הרמ"א והצינונים וביאורי המילים ונוספו ציוני הש"ך ועוד, נוספו 'אוצר מפרשים' ו'ילקוט מפרשים' ובהם עשרות נושאי כלים חדשים גם ישנים חלקם מכתבי יד, צורפה 'מקראה' והובא הסבר קצר לכל ההשלמות וההוספות האלו ועוד. בס"ה השו"ע ונושאי הכלים שעל הדף על כל הלכות אבולות שבכרך זה מפרנסים 150 עמודים, עוד חמישים עמודים נמצאים בהם שוב לשון השו"ע והרמ"א הפעם עם 'בית הלל' והפירוש באר היטב למהר"י טיקטין (שאינו 'באר היטב' הנזכר לעיל), עוד 150 עמודים כוללים מפרשים שונים, ובסוף עוד כ-150 עמודים נושאים עליהם את החיבור החשוב 'עיקרי הד"ט' לר"ד טרני. קשה לוותר אפילו על אחד מנושאי הכלים החשובים האלו, ובכל זאת בסיומו של הפרויקט ניתן לצפות שתצא גם מהדורה שתכלול רק את השו"ע ונושאי הכלים שעל הדף, וכך כל השו"ע יוכל לחזור ולכלול כעשרה כרכים, למי שאינו יכול או אינו רוצה לשמור בביתו סט של שו"ע בן ל"ה כרכים ומעלה... הפרויקט הזה של השו"ע השלם דורש ממכון ירושלים לתאם ולאזן בין כמה וכמה גופים שעסקו בהכנת החומר הענק שנמצא בכרך הזה ובכרכים האחרים של השו"ע, ובהם שלוחת מכון ירושלים שע"י ישיבת נחלת הלויים בחיפה, בית המדרש 'ישיבת אליהו' שבחולון ובית המדרש היכל התורה של חסידות ויז'ניץ בחיפה, ומעליהם צוות שלם של תלמידי חכמים ומהדירים מנוסים בראשות הרב מרדכי בוקסבוים, אחד מבניו של הרב יוסף בוקסבוים זצ"ל, מייסד מכון ירושלים. לא בא כבושם הזה.

**לוח ההלכות והמנהגים לבני אר"י לשנת ה'תשע"ח.** ובו פירוט ההלכות הנהוגות בכל יום ובפרט במועדים, וסדרי התפלות הנהוגים בקהילות אשכנזים (פרושים) ובישיבות בארץ ישראל, לפי פסקי המשנה ברורה ומנהגי ירושלים, ונוספו גם מנהגי החזו"א. עם זמני היום ונספחים. עורך: הרב אליהו אשר זלוניק. בית שמש, תשע"ח. 375 עמ' (masoret613@gmail.com)

לוח משוכלל ונוח לשימוש המיועד לאשכנזים שנוהגים כמנהגי א"י. בעקבות עליית תלמידי הגר"א נוצר בירושלים מנהג המשולב ממנהגי אשכנז ומנהגי הגר"א, הכולל השפעה משמעותית של מנהגי הספרדים והחסידיים שכבר נהגו בפועל בארץ לפני עליית תלמידי הגר"א. במשך הזמן הפך המנהג הזה למנהג רוב ככל האשכנזים שבארץ ישראל, וקמא קמא בטיל. גם החזו"א קיבל את המנהג הזה בדרך כלל, אך במקרים רבים נהג אחרת בפרטים מסוימים, ותלמידי תלמידי נוהגים על פיו עד היום. כל זה נכנס ללוח הקומפקטי והתמציתי הזה. הנספחים מוסיפים מאוד: קונטרס הלכות עירוב תבשילין שעשוי למנוע טעויות ותקלות המצויות בדין הזה, פרטי מנהגי הזכרת נשמות בשבת וביו"ט, חלק מדיני אבילות הקשורים לענייני תפילה, קיצור דיני תקיעת שופר, טבלת מידות ושיעורי תורה - בעיקר לצורך קיום מדויק של הלכות ליל הסדר, דיני יו"ט שחל במוצ"ש ויקנה"ז, ועוד. שתי נקודות מתוכן הלוח: א. באדר"ח מרחשון מצוין בלוח שנשים נהגו לא לעשות בר"ח מלאכה 'מלבד מלאכות הבית'. זהו רק מנהג אחד מתוך המנהגים השונים שיש בהלכה עמומה זו, ונדמה לי שאפשר לומר בפה מלא שאין זה המנהג המקובל - רוב הנשים עושות בו מלאכה כרגיל, ויש הנמנעות מהמלאכות המיוחדות לנשים כגון כביסה ותפירה. קשה לי להאמין שלדעת העורך אכן המנהג המקובל בא"י הוא שנשים לא עושות כלל מלאכה בר"ח, אך נוהגות היתר בכל מלאכות הבית. ב. ב' דר"ח חל בשבת, והעורך מעיר שלדעת ערוה"ש יש להוסיף ב'אתה יצרת' שבמוסף את הפיסקה 'קדשנו במצוותיך' וכו' שנשמטה בכל הסידורים משום-מה, אך מביא נימוק בשם הרב אלישיב זצ"ל מדוע דווקא הנוסח הקצר מתאים יותר. לענ"ד חבל לדון על העניין, הרי בכל הסידורים הישנים נוסח 'אתה יצרת' אינו כולל את המשפט 'קדשנו במצוותיך', תהיה הסיבה לכך אשר תהיה, וגם גדולי הפוסקים המדקדקים כהגר"א והיעב"ץ ועוד לא מצאו שום סיבה וצורך לתקן כאן את הנוסח, ולכן אין שום הגיון לפסוק למעשה כפי דעתו היחידאית-ממש של הגאון בעל ערוה"ש, שהכריע מדעתו הרחבה שכנראה הקטע הזה נשמט בטעות (יש לציין שגם מנהג חב"ד על פי בעל התניא הוא להוסיף משפט זה). לזו היו לפני רי"מ עפשטיין בעל ערוה"ש כל הסידורים העתיקים שיש היום בידינו הוא היה רואה שהם אינם כוללים את הקטע הזה, כך שטעות בוודאי שאין כאן, ומסופקני אם היה נשאר בדעתו. נחזור לראשונות - מדובר על לוח מדויק, 'למדני', נוח למשתמש ומועיל מאוד (ומיותר לומר שאין בו שום זכר ליום העצמאות ויום ירושלים, אך זה היה צפוי).

**שאלות ותשובות שואל ומשיב. מהדורא קמא.** מאת רבי יוסף שאול נתנזון מלבוב. יוצא לאור בעריכה חדשה ובהגהה מדוקדקת בתוספת ציונים ומקורות, הערות והארות, השלמות ומפתחות. ירושלים, מכון ירושלים, תשע"ז. שני כרכים ראשונים. (02-6510627)



ר"ש נתנזון היה מגדולי התורה בגליציה לפני כמאה וחמישים שנה. אין זה המקום לתאר את דמותו התורנית הענקית, אולם אי אפשר להתעלם מההספק האדיר שלו - חיבור עשרות ספרים ואלפי תשובות נוסף לכל שאר פעליו במילי דשמיא ובמילי דעלמא, כרבה של העיר הגדולה למברג (לבוב) וכאחד מגדולי הדור. מתוך אלפי תשובותיו שכתב ושלח הוציא לאור בחייו שתי 'מהדורות', בראשונה שלושה כרכים ובשניה ארבעה, ואחרי פטירתו יצאו לאור עוד שמונה כרכים, בס"ה שש 'מהדורות' - שש סדרות ובהם ט"ו כרכים שבהם אלפי תשובות. הספר המפורסם והחשוב הזה נחשב כמקור מרכזי לפסיקה בכל חלקי השו"ע מאז שנדפס ועד ימינו, כולל עניינים שבהם רבנו רי"ש נתנזון הוא אחד מראשוני ומראשי המדברים - קו התאריך, זכויות יוצרים, מצות מכונה ועוד, אולם קשה היה לעיין בו עקב ריבוי טעויות הדפוס, העמודים המלאים כמעט ללא רווחים ופיסקאות, ההפניות הלא מדויקות - חלקן בגלל שהמחבר כתב את רוב התשובות בעל פה והספרים יצאו לאור ללא הגהה ועריכה נוספים. המהדורה החדשה הזו אמורה להכניס שוב למרכז המגרש ההלכתי את ספרו של אחד מגדולי הפוסקים בכמות ובאיכות בדורות האחרונים. הרב אריה בוקסבוים, גם הוא בנו של הרב יוסף בוקסבוים זצ"ל, ריכז את צוות העורכים ממכון ירושלים ומכון 'חכמת שלמה', ומלאכה משובחת יצאה מתחת ידם. נצפה שבקרוב נזכה לראות גם את י"ג הכרכים הבאים.

**יסודות ושורשים בשער היחוד והאמונה.** ישראל נחום וילהלם. ישראל, תשע"ז. רנו עמ'. (ynwlhelm69@gmail.com)

עיונים ובירורים בענייני 'האמנת האלוקות' במשנת אדמו"ר הזקן ושאר נשיאי חב"ד, על פי שיעורים שנמסרו ע"י הרב וילהלם במשך שנים רבות במסגרות שונות. הספר כולל גם דינים בעניין עבודת התפילה ועבודת השליחות, מציאות ואחדות ה' לפי תורת חב"ד, ביורים בשער היחוד האמונה של ספר התניא, ענייני הצמצום והגדרותיו ועוד, דברים עמוקים מכבשונה של תורת חב"ד מפי אחד מראשי לומדיה ומלמדיה. בשער הספר מוזכר שהוא נדפס בדיוק שלוש שנה אחרי יום 'דין נצח' (ה' טבת תשמ"ז) - היום שבו החליט בית המשפט הפדרלי בארצות הברית שספריית חב"ד אינה שייכת למשפחת שניאורסון על כל ענפיה אלא לתנועת חב"ד. בעקבות ההחלטה הוחזרו ספרים רבים שנלקחו ממנה, והיום הזה נחגג ע"י רבים מחסידי חב"ד עד היום.

**בנתיבי הספר העברי.** מספר יצירה ועד לכתבי הרב יוסף דב סולובייצ'יק. עורכים: דב שוורץ וגילה פריבור. עלי ספר כו-כו. רמת גן, אוניברסיטת בר אילן, תשע"ז. 385+xix עמ'. (03-5318270)

'עלי ספר' הוא כתב עת שיצא לאור בהפסקות במשך שנים רבות, ומטרתו הייתה לסקור את ענייני הספר העברי על כל היבטיהם. 'בנתיבי הספר' הוא קובץ המשך לעלי ספר, והוא כולל מאמרים מגוונים ומעניינים, ומחקרים יחודיים, כמו הקשר בין 'ספר יצירה' ללוח העברי, העתקת ספרים בארץ הגליל בתקופת הראשונים, ברור מהותו ואיכותו של אחד מכתבי היד

של פירוש הרשב"ם לתורה, זיהוי עורך התוספות של פרק 'ערבי פסחים' ותיאור מקורותיו, פרסום פירושי קדמונים על התנ"ך מכת"י, ועוד. מאמר מעניין ביותר מתאר שלילת בעלות של מחבר-מסופק של ספר קדמון בעזרת שיטה ממוחשבת, שכוללת השוואת סגנונית של טקסטים ודאיים של אותו מחבר לחיבור המסופק בעזרת תוכנה מיוחדת וניתוח לשוני. שני מאמרים עוסקים ברש"י נטר, מהדיר חומשי המקראות הגדולות על התורה הנפוצים עד היום: אחד מתאר את קורות חייו על פי קרעי מידע ממקורות שונים (אמנם נמצאת בסקירה זו סדרת שיבושים מצערת: 'כש"ת' אינו 'כתרה של תורה' אלא 'כבוד שם תפארתו', 'א"א' אינו 'אבי אבא' אלא 'אדוני אבי', וכינוי ת"ח כ'חכם חרשים' ונבון לחש חוקר ומקובל' ממש לא מכוון לומר שאותו ת"ח הוא מקובל העוסק בלחשים...), והשני מוכיח שהביאור על פירוש ראב"ע במהדורת נטר לפחות על חומש ויקרא אינו מאת רש"י נטר - אלא נכתב ע"י אחד מעוזריו, ר' אברהם נאגר, ת"ח צעיר ואלמוני מפולין ששהה בתקופת הכנת המהדורה הזו בווינה. מאמר אחר מציג ומנתח את החיבור 'פתחי תשובה' על יו"ד, אה"ע וחז"מ ואת דרך כתיבתו והדפסתו, ובעיקר מסביר את הסיבה לעיכוב הדפסת חלק אה"ע - הגזירה נגד בתי הדפוס היהודים שגזר הצאר הרוסי בעקבות מחלוקת המדפיסים המפורסמת מווילנא וסלוביטא. המאמרים בסוף הכרך מוקדשים לתיאור כתביו ההגותיים והלמדניים של הגר"ד סלוביצי'ק זצ"ל שהתפרסמו אחרי פטירתו,

**כיצד לקרוא את ספרות חב"ד.** אריאל רוט. רמת גן, אוניברסיטת בר אילן, תשע"ז.  
292 עמ'. (03-5318270)

ד"ר רוט קשור לתורת חב"ד מילדותו ועד היום, בחלקה העיוני והרגשי. במשך הזמן הוסיף על כך את הנדבך המחקרי, ועתה החליט לסייע לכל חובבי תורת חב"ד ע"י הנגשת התורה הרחבה הזאת לרבים. בספר זה מתואר ומוסבר עולם המושגים של תורת חב"ד, ומוצעים כלים לקריאת כתבי החסידות הזאת. אלפי ספרים, רבבות חוברות ומאמרים, ושיעורים מוקלטים ומצולמים לאין-סוף, מחכים היום למי שירצה להתעמק בהם, וספר זה הוא כלי מיוחד במינו לסייע לו בדרכו. פרקיו הראשונים של הספר עוסקים בהגדרת הספרות החב"דית ובתיאור גבולותיה וחלקיה, ובהמשך איך הועברה ומועברת התורה שבעל פה אל הכתב, ואיך ניתן לקרוא וללמוד את הספרות החב"דית באופן מושכל, ביקורתי, מעמיק ומיטבי.

**קובץ חצי גבורים - פליטת סופרים.** מאסף תורני. כרך י, ניסן תשע"ז. ראש המערכת: הרב משה ליב הברמן. לייקווד, מכון פליטת סופרים, תשע"ז. א'קכא עמ'.  
(plaitassofrim@gmail.com)

בשנת תש"ע החל לצאת הקובץ המשובח הזה, כאשר בערך במאתיים עמודים הוא הכיל מאמרי הלכה ומחקר-הלכתי משובחים, שיעורו תגובות ועשו רושם רב בעיקר בעולם הישיבות הליטאי. הכרך העשירי שיצא לאור באביב האחרון כבר כולל הרבה למעלה מאלף עמודים, והוא מלא בתוכן משובח ביותר, ובעיקר בולטים בו מאמרי מחקר יסודיים ומעמיקים

מטובי החוקרים הישיבתיים וגם מאנשי אקדמיה תורניים. כארבעים מאמרים בקובץ, חלקם חיבורים בפני עצמם, ונמנה כאן רק את קצתם: החוקר המבריק הרב יהודה זייבלד מבני ברק מוכיח שלתרגומו של רס"ג למגילת רות חדרו קטעים מאת פרשן קראי [!], והוא מוציא לאור נוסח חדש של הפירוש שנמצא בגניזת קהיר; החוקר החרוץ הרב י"י סטל מוציא לאור קטעים חדשים מכת"י של פירושו של ר"י החסיד על התורה; רבי אריאל אביני מוציא לאור מכת"י פירוש עתיק על ספר משלי; הרב יעקב לויפר, מומחה ללשון ולפיוט ולנושאים רבים נוספים, מתאר את פיוטי ה'קדושתא' על מבניהם והתפתחויותיהם באופן מושלם, והרב אהרן גבאי עוד מוסיף על דבריו; הרב ד"ר צבי שטמפפר, מומחה לתורת הגאונים, מדפיס תרגום וביאור חדש להקדמת רה"ג לספר המקח והממכר שלו, ומצרף מבוא מקיף; הרב רועי הכהן זק מאיתמר כותב בהרחבה על ספר הרוקח לר"א מגרמייזא; ועוד מחקרים בתורת בעלי התוספות, בירורים היסטוריים-למדניים על מרד בר כוכבא, על פולמוס הרמח"ל, על הח"ח ועוד. אוצר בלום.

**ספר מלאכת מחשבת.** חידושים וביאורים, מערכות ופולפולים, מאמרים ומחקרים בענינים שונים. מאת רבי נחמן שלמה גרינשפאן. יוצא לאור בעריכה מחודשת עם תוספות רבות ונכבדות, ובתוספת ציונים מקורות והערות, מבוא ומפתחות. ירושלים, מכון ירושלים, תשע"ז. שני כרכים. (02-6510627)

הרב גרינשפן היה מתלמידיו של הרידב"ז מסלוצק. הוא נולד ברוסיה, גדל בישיבות ליטא ופולין, ואחרי שנים עבר לבלגיה ומשם לאנגליה. שם פגש את הרב קוק ששהה שם עד סוף מלחמת העולם הראשונה, ויצר עמו קשר עמוק שאותו המשיך עד לפטירתו. שימש שנים רבות כראש ישיבת עץ חיים בלונדון. כל חייו היה בקשר הדוק עם רבים מגדולי דורו, ובלונדון נחשב אחד מגדולי הרבנים. כבר מגיל צעיר פרסם הרב גרינשפן מאמרים בקבצים שונים, ועוד כתבים רבים שלו נשמרו. נפטר בלונדון בשנת תשכ"א, ותלמידיו וצאצאיו הוציאו לאור את חידושיו בספר 'מלאכת מחשבת'. המהדורה החדשה כוללת מאות דפים של חידושים, מאמרים, מכתבים, פסקים ותשובות, כולם מהודרים ומתוקנים ומוערים ומצוינים, עם תולדות חייו ומפתחות מפורטים. בתחילת הכרך הראשון נמצא קונטרס גדול בן עשרים פרקים על דיני מלאכת מחשבת בשבת ובדינים אחרים שעל שמו נקרא הספר, ובתחילת השני בירור בן שלושים ושישה פרקים על דרכי הלימוד ועל הפלפול ועוד, וכן פרקים רבים של בירורים היסטוריים וענייני אגדה ועוד. יישר כוחם של העושים במלאכה.

**קונטרס איסור הלבנת פנים.** לקט מאמרי חז"ל, רבותינו נשיאינו וגדולי ישראל. דוגמאות שכיחות של הלבנת פנים ודרכי מניעתם. עורך: הרב אברהם שמואל בוקיעט. כפר חב"ד, תשע"ו. 39 עמ'. (054-2255393)

אין חולק שהלבנת פנים היא איסור חמור, מהחמורים ביותר בין אדם לחברו. אולם כאשר מגיעים לשאלה מעשית בנידון נמצאים לעיתים בעיצומה של סערת רגשות, במצב של כעס ועלבון, בתחושה של קנאות לדבר שבקדושה או בהרגשה שיש עתה צורך ב'התקפה שהיא

הגנה, ואז הגבולות מיטשטשים, וההלכה, שבנושא זה באופן טבעי אינה ברורה וחתוכה אלא תלויה נסיבות, הופכת למילה מתה ח"ו. בדיוק את העניין הזה בא הרב בוקיעט לתקן, ואחרי הבאת המקורות מחז"ל ומגדולי הדורות על חומרת האיסור ועל גדריו, ועל פגיעתו המיוחדת דווקא בארץ ישראל, מובאות דוגמאות למעשה העוסקות בהלבנת פנים בשיעורי תורה, בין רב לתלמידו ובין תלמיד לרבו, בגבול בין דברי ביקורת לגיטימיים ואף נצרכים לבין הלבנת פנים אסורה, ואחרון (אחרון חביב...) - בדברי ביקורת על דברים שנדפסו. בנושא זה הוא מצטט את הטענה של הגרא"ח נאה נגד הסטייפלר זצ"ל על כך שהוא תקף אותו בספרו בעניין דבריו על מידות ושיעורי תורה וכתב בסוף דבריו 'וכך היא דרכה של תורה זה בונה זהה סותר', ועל כך משיב לו הרב נאה זצ"ל: 'לפי דרכה של תורה היה ראוי שיפנה אלי בהשגותיו טרם שידפיס והייתי משיב ומעמידו על האמת... אין זה כלל דרכה של תורה, ואין לזה שום היתר כלל'. אולם הדברים אינם פשוטים, ולא תמיד אפשרי טכנית ומהותית לכתוב דברי ביקורת רק אחרי שמסתיים, אם מסתיים, הוויכוח 'מאחורי הקלעים'. אולם בוודאי שצרכים גם בעניין זה לשקול את הדברים ב'משקל החסידות' של רמח"ל במסילת ישרים, מצד אחד להיזהר שלא לפגוע לריק, ומצד שני להיזהר שלא להרבות מדי להיזהר...

**בעלי אספות.** קובץ תורני. קיץ תשע"ז. עורך: הרב ינון קליין. בית אל, בית המדרש גבעת אסף, תשע"ז. 152 עמ'. (msbmgasaf@gmail.com)

בית המדרש האיכותי בראשות הרב גיורא ברנר שבגבעת אסף, ישוב קטן הסמוך ל'צומת הטי' שעל כביש 60 בפנייה לכיוון בית אל, ממשיך להניב פירות משובחים. ט"ו מאמרים ותגובות נמצאים בחוברת הפעם, והם עוסקים בענייני תפילין ומזוזה וכתבת סת"ם, בענייני תפילה ושבט ויו"ט, וגם בענייני איסור והיתר ועוד. העורך הרב קליין מנסה לברר שוב אם חייבים ליטול את המזוזות במעבר דירה, ומצטרפים אליו לדין בנושא הרב אברהם צבי הכהן רבם של חסידי ויז'ניץ בחיפה, וכן מחברו העלום של שו"ת ארחתך למדני מלונדון.

**אמונה רדיקלית.** אוונגרד האמונה של רבי נחמן מברסלב. רוני בר לב. רמת גן, אוניברסיטת בר אילן, תשע"ז. 272 עמ'. (03-5318270)

המחבר, בוגר ישיבת חברון וישיבת 'שיח יצחק' ע"ש ד"ר יצחק ברויאר באפרת, ומתלמידו של הרב שג"ר זצ"ל, עוסק שנים רבות בחסידות בכלל ובכתבי רבי נחמן בפרט. בספר זה הוא דן ברעיונותיו ובקשר ביניהם לבין תולדות חייו, בגישתו של ר"נ לרפואה ולדעותיו בענייני הטבע ובמה שמעל הטבע, ביחסו לאיש הישראלי ולארץ ישראל ולאמונה ולפשטות ועוד ועוד. המחבר מקשר את כל הנ"ל לפריחה המחודשת היום בארץ של תורתו ומאמיניו של ר"נ, כאשר האמונה התמימה והעמוקה עומדת במרכז תורתו. הכוונה היא שבסוף קריאת הספר תהיינה תשובות לשאלות מרכזיות במחקר החסידות בכלל וחסידות ברסלב בפרט. מסקנת המחבר היא שהגותו ותורתו הן 'מחוללות תרבות' ולא רק עומדות בפני עצמן.